

Ole Jacob Madsen

Kritisk psykologi – røtter og framtid¹

Resumé

Denne artikkelen gir en oversikt over kritisk psykologi sin historiske utvikling, utbredelse i nåtiden og utfordringer for framtiden ut fra dens overordnede mål om å utfordre og forandre mainstream psykologi. Marx og Foucault presenteres som de to filosofiske gigantene fra det 18. og 19. århundret med størst innflytelse på utformingen av kritisk psykologi. Til tross for en rekke ulike skoler og tradisjoner i dag, så forenes kritiske psykologer likevel rundt et felles etisk-politisk mål om å bekjempe undertrykkelse og fremme sosial rettferdighet. Selv om framtiden unektelig ser lys ut for kritisk psykologi, gitt at mainstream psykologi ser ut til å fortsette sin ekspansjon, så ligger det likevel potensielle konflikter mellom dens ideologiske-marxistiske arv og kritisk tenkning som må løses. Kritisk psykologi sitt prosjekt må til stadighet tas opp til kritisk vurdering for å unngå de abstrakte, tilstivnede reifikasjonene bevegelsen i utgangspunktet ønsker å motvirke.

Keywords: Kritisk psykologi, filosofiske forutsetninger, typologi, framtiden til kritisk psykologi, vitenskap og politikk, marxisme

Innledning

I denne artikkelen vil jeg gi en oversikt over fagfeltet kritisk psykologi. Første del av artikkelen vil gi et omriss av den historiske utviklingen til kritisk psykologi fra viktige filosofiske påvirkningskilder fram til en typologi over feltet i dag. I andre halvdel av artikkelen vil jeg så framsette en prognose for kritisk psykologi i framtiden, og drøfte noen sentrale utfordringer for bevegelsen slik jeg ser det fra en norsk kontekst. Første del av artikkelen blir med andre ord hovedsakelig *deskriptiv*, mens andre halvdel av artikkelen innbyr til en *normativ* tilnærming om hva kritisk psykologi bør drive med framover.

Kritikk stammer fra det greske ordet “kri-nein” som betyr “å skjelne” eller “å bedømme” (Ordnett.no, 2012). Kritikk er derfor utprøvingen og vurderingen av påstander med det siktemål å unngå feil. *Kritisk tenkning* vil jeg for dette formål definere som en aldri avsluttet prosess der en forsøker å ta et steg bakover, som ideelt sett gjør en i stand til å se noe nytt og uhensiktsmessig ved den eksisterende praksis. Kritikk er i utgangspunktet en sentral kompo-

1 Denne artikkelen er basert på prøveforelesningen over det oppgitte emnet “Kritisk psykologi – røtter og framtid» for ph.d.-graden avlagt ved Universitetet i Bergen, Norge den 20. desember 2011.

ment ved alle vitenskaper. Om man slår opp *vitenskap* i et standard oppslagsverk som *Store Norske Leksikon* (2012) møter man følgende definisjon: “systematisk, metodisk og kritisk undersøkelse, studium eller forskning; fagområde som er gjenstand for slik undersøkelse eller forskning.” Kritikk er altså like sentralt for vitenskap som systematikk og metodikk. Kritikk er dessuten etymologisk beslektet med “krise” som betyr et vendepunkt, eller et sted der vi skiller eller må velge.

Kritisk psykologi er således en gren av psykologien som har som uttalt ambisjon å endre samfunnet fra dets nåværende organisering ettersom individ og grupper blir undertrykt og utstøtt (Fox, Prilleltensky, & Austin, 2009). Kritiske psykologer er kritiske til *mainstream psykologi* fordi den ubevisst eller bevisst lar seg bruke i opprettholdelsen av status quo og således hindrer samfunnsendring til det bedre. Med *mainstream psykologi* mener jeg helt enkelt den offisielle psykologien man møter når man tar grunnstudiet i psykologi på universitetet og som daglig undervises og forskes på rundt om på psykologiske avdelinger rundt om i verden. Kritisk psykologi mener da at denne generelle psykologien ikke er kritisk nok, hovedsakelig i forhold til de etiske-politiske implikasjonene av disiplinen.

En annen måte å forstå kritisk psykologi sin egenart på er å si det på denne måten: All kritisk psykologi er en kritikk av psykologien, men ikke all kritikk av psykologien er kritisk psykologi. Naturvitenskapelig kritikk av psykologien fordi psykologien ikke er objektiv nok i sine tilnærminger til dens studieobjekt vil til eksempel som regel falle utenfor hva man regner som kritisk psykologi. Det kan likevel finnes unntak. Det samme gjelder den humanvitenskapelige kritikken av psykologien selv om mange kanskje mer intuitivt vil forbinde den med kritisk psykologi. Jeg tror imidlertid det er en feilaktig antagelse å tro at *kvalitative metoder* nødvendigvis har et mer iboende kritisk potensiale enn *kvantitative metoder*, og jeg

tror også det er feilaktig å anta at forskere som sysler med naturvitenskap ikke kan være opp-tatt av radikale samfunnsendringer. Et nærliggende eksempel fra psykologihistorien er behavioristen B. F. Skinner som studerte operant betingning hos rotter og duer og skrev utopiske verk som *Walden Two* der læringsprinsippene har blitt vellykket anvendt for å løse menneskehetens største utfordringer (Skinner, 1976). Hva gjelder mitt eget forskningsområde – *den terapeutiske kultur* – er det mulig å innlemme det blant kritisk psykologi (se f.eks. Parker, 1999), men kanskje er det mer naturlig å argumentere for at denne tradisjonen faller litt utenfor. Den har stort sett vært sysselsatt av sosiologer og ikke psykologer. Tendensen i dette feltet de siste årene har dessuten vært en mindre kritisk utgangsinstilling til psykologiens økte nærvær i den vestlige kultur (Wright, 2008). Erfaringen min er enda til at denne forskningstradisjonen ikke nødvendigvis er så kjent innenfor kritisk psykologi. Det skal lages en *Encyclopedia of Critical Psychology* (Teo, 2012), og da har man samlet et omfattende register på snart 1.000 oppslagsord fra ‘A’ og ‘abnormal’ til ‘Z’ og ‘zone of proximal development’, mens begrep som ‘therapeutic ethos’ eller ‘therapeutic culture’ først ble tatt opp etter et eksternt forslag.

Del I: Kritisk psykologi sine tidlige røtter og samtidshistorie

De to forskjellige formene for psykologi

Den mest gjennomgripende motsetningen innenfor psykologien har tradisjonelt sett vært mellom den naturvitenskapelige og humanvitenskapelige grenen av faget. Den tyske filosofen Wilhelm Dilthey (1833-1911) skilte mellom to typer av psykologi: Den analytiske naturvitenskapelige og den deskriptive humanvitenskapelige. Førstnevnte har som sin fremste oppgave å *forklare* ved å oppløse helheter i enklere bestanddeler, mens sistnevnte derimot *søker å forstå* ved å sette fenomen inn i en større livssammenheng (Dilthey, 1894).

Da den tyske psykologen, fysiologen og filosofen Wilhelm Wundt (1832-1920) grunnla verdens første psykologiske laboratorium i Leipzig i 1879 var utgangspunktet hans at de grunnleggende psykologiske prosesser som sansning, oppmerksomhet og assosiasjoner kunne studeres rent vitenskapelig ved hjelp av introspeksjon under kontrollerte betingelser (Boring, 1957). De senere år av sitt liv viet han derimot til studiet av de høyere psykologiske prosesser som kunne studeres via sammenlignende studier av språk, kulturformer og kulturelle artefakter, den såkalte *Völkerpsychologie* (Wundt, 1900-1920). Denne senere delen av Wundt sin forskningsinteresse kom imidlertid aldri til å få på langt nær den samme innflytelsen på psykologiens videre utvikling som den eksperimentelle grenen modellert etter fysikken (Danziger, 1990).

Senere materialiserte dette skillet mellom den analytiske og den deskriptive psykologien seg i distinksjonen “laboratory life” og “armchair psychology” introdusert av E. W. Scripture, en ung Wundt entusiast og foreleser på Yale Universitetet, på midten 1890-tallet (Klein, 1942). Begrepene formidler at det dreier seg om ulike metodiske tilnæringer til psykologiens studieobjekt. I laboratoriet handler det om eksperimentet der man skal kontrollere ulike variabler for å manipulere andre, mens i lenestolen dreier det seg om refleksjon og filosofisk psykologi. I den ene genererer man empiri mens man i den andre genererer teori. Det er ikke til å legge skjul på at dette skillet har vært en kjerne til vesentlig konflikt innad i psykologien. Den norske psykologen Steinar Kvale skriver på begynnelsen av 2000-tallet at i dag har markedet tilsynelatende “løst” denne iboende konflikten i psykologien. Kvale (2003) viser til en fersk rapport publisert i *International Handbook of Psychotherapy* der Pawlik og Rozenweig (2000) har undersøkt lokaliseringen til forskjellige psykologiske institutt rundt om i verden som kan være organisert enten under historisk-filosofiske, sam-

funnsvitenskapelige eller naturvitenskapelige fakultet, og det viser seg at de psykologiske instituttene som er lokalisert under naturvitenskapelige fakultet gjennomgående mottar mest ekstern finansiering. Anbefalingen i rapporten er derfor at fremtidige psykologiske institutt bør søke å bli lokalisert med naturvitenskapene. Slike omkringliggende incentiver virker tilbake både på psykologiens retning og innhold. For øyeblikket er frittstående midler til psykologiske forskning i Norges Forskningsråd (2012) plassert sammen med medisin og biologi under programområdet *FRIMEDBIO*. Det skal ikke mye kritisk vilje til for å forstå at det nødvendigvis vil favorisere helt bestemte metodiske tradisjoner og seksjoner av psykologien framfor andre når forskerne får sine søknader vurdert av en sammensatt fagkomite med naturvitenskapelig kompetanse.

De tre forskjellige formene for psykologi

For å kunne snakke om kritisk psykologi mener jeg det er nødvendig å introdusere tre hovedtyper for psykologi. Den tyske filosofen Jürgen Habermas (1986) har foretatt en inndeling av vitenskapene ut fra ulike *interesser* i tre ulike kategorier: empirisk-analytisk vitenskap, historisk-hermeneutisk vitenskap og kritisk orientert vitenskap. Empirisk-analytisk vitenskap søker nomologisk kunnskap for å oppnå teknisk kontroll over prosesser eller objekter. Historisk-hermeneutisk vitenskap er hovedsakelig opptatt av fortolkning og mening. Mens kritisk teori har en emansipatorisk interesse og bruker selvrefleksjon som en avgjørende fremgangsmåte. Psykologen Thomas Teo (1999) har inspirert av Habermas anvendt disse kategoriene på psykologifaget som han inndeler i *scientia*, *cultura* og *critical*. *Scientia* og *cultura* dekker henholdsvis naturvitenskapelig og humanvitenskapelig psykologi, mens kritisk psykologi lar seg plassere under *critical*. Teo (2005) har også skrevet et nyttig oversiktsverk, *The Critique of Psychology: From Kant to Postcolonial Theory*, som omhandler

kritikken av psykologien sin historie i moderne tid. Teo deler inn kritikken i Kants kritikk av psykologien, den naturvitenskapelige kritikken, den humanvitenskapelige kritikken, den marxistiske kritikken, den feministiske kritikken, den postmoderne kritikken og den postkoloniale kritikken. Det er hovedsakelig de fire siste undergruppene som Teo rubriserer under kritisk psykologi. Forsvaret for denne inndelingen er at disse grenene deler et felles *etisk-politisk prosjekt* selv om typene av kritikk naturligvis er svært mangefasettert og agerer mot ulike divisjoner av psykologien. Jeg vil nå se nærmere på noen utviklingstrekk innen særlig den marxistiske og postmoderne grenen av kritisk psykologi.

Marxistisk kritikk: Marx sin betydning for kritisk psykologi

Den tyske filosofen Karl Marx (1818-1883) er kanskje den tenkeren som er den viktigste enkeltstående inspirasjonskilden for utviklingen av kritisk psykologi. Dette til tross for at Marx aldri skrev direkte om psykologi slik vi kjenner den i sin nåværende form (Teo, 2005). Det er imidlertid åpenbart at to av Marx hovedtanker står helt sentralt for mange kritiske psykologier i dag. Den ene er Marx' *historiske materialisme*: De dominerende ideene i samfunnet er uttrykk for den herskende klassens materielle interesser. Moral, religion og metafysikk, inklusiv filosofisk psykologi er ideologier som ikke kan forstås uavhengig av de sosiale realitetene de springer ut av (Marx & Engels, 1998). Den andre hovedtanken følger på mange måter av Marx' originale samfunnsanalyse: "Filosofene har bare *fortolket* verden forskjellig, det kommer an på å *forandre* den (Marx, 1992b, s. 39)." Det avgjørende prosjektet for kritiske samfunnsforskere forstått ut fra Marx sitt skjema er derfor å studere individet i dets konkrete omgivelser framfor å operere med en forståelse av et abstrakt individ hinsides historie og samfunn. Menneskets bevissthet, og psykologiens primære studieobjekt, er

således ikke bare forbundet, men simpelthen en integrert del eller forlengelse av samfunnet.

En naturlig fortsettelse fra Marx sin betydning for kritisk psykologi finnes hos Frankfurterskolen. De arbeidet især med å forene marxisme og psykoanalyse. Institutt for sosialforskning ble grunnlagt i Frankfurt i 1930 hvor filosofer og samfunnsforskere som Walter Benjamin, Erich Fromm, Theodor Adorno, Herbert Marcuse og Habermas foretok systematiske, kritiske analyser av samfunnsfenomener det var i samfunnet sin interesse å frigjøre seg fra. Filosofen Max Horkheimer (1895-1973) var også en ledende skikkelse i bevegelsen. I hans betydningsfulle artikkel 'Traditional and Critical Theory' fra 1937 framsetter han der en programerklæring for *kritisk teori* som en tankeretning som søker å bryte med tradisjonell positivistisk teori da denne underslår vitenskapens sosiale regulerende funksjon: "The self-definition of science grows ever more abstract. But conformism in thought and the insistence that thinking is a fixed vocation, a self-enclosed realm within society as a whole, betrays the very essence of thought" (Horkheimer, 1937, s. 243). En tenkning som forstår seg selv som selvtilstrekkelig rundt sitt studieobjekt forråder teknikkens vesen. Horkheimer advarer dessuten her om at dersom kritisk teori simpelthen tar de dominerende følelsene og ideene til en klasse for gitt, så vil den ikke skille seg nevneverdig fra datidens sosialpsykologi, som nettopp opprettholdt status quo.

Dersom man snakker om kritisk psykologi i nyere tid (spesielt i Europa) er det vanlig å stedfeste dens opphav til Freie Universitetet og studentopprøret i Berlin på slutten av 1960-tallet. Den mest betydningsfulle enkeltpersonen herfra er Klaus Holzkamp (1927-1995) som inspirert av Marx og 68-bevegelsen tok et avgjørende oppgjør med den amerikanske sosialpsykologiens nomotetiske ideal for forskning, og utviklet isteden en idiografisk tilnærming som han kalte for '*Kritische Psychologie*' (Holz-

kamp, 1983). Den nyere opprettelsen av kritisk psykologi har således et utslagsgivende historisk og ideologisk bakteppe. I denne epoken ble nemlig den toneangivende sosialpsykologien fra USA direkte fløyet inn som en del av den amerikanske luftbroen til Vest-Berlin til avdelingene på det nyetablerte såkalte frie universitetet i motsetning til det kommunistiske Humboldt universitetet i Øst-Berlin som var okkupert av russerne. 'Kritische Psychologie' på Freie Universitetet ble utviklet på bakgrunn av den sovjetiske kulturhistoriske skolen med dens virksomhetsteori, utarbeidet av Leontjiew m.fl. Nå er det ikke helt enkelt å skulle oppsummere Holzkamp posisjon fordi den endret seg hele tiden og han kritiserte stadig vekk sine egne tidligere antagelser. Et hovedanliggende for ham synes likevel å være at mainstream psykologi under kapitalismen tjener elites interessene ved å se bort fra evnen mennesket har til å forandre sine livsbetingelser. Den standardiserte psykologiske undersøkelsen som testsettingen blir betraktet som et uforanderlig premiss i forskning, mens i det virkelige liv så kan mennesker organisere seg og forvandle samfunnet. Psykologi som tar ståstedet til subjektet ('*Subjektwissenschaft*') derfor bør isteden for å søke kontroll i en kunstig setting hjelpe enkeltmennesker med å forstå potensialet til å forbedre tilværelsen under kapitalismens livsbetingelser (Holzkamp, 1998).

Kritisk psykologi er på ingen måte utelukkende et vestlig fenomen. Når man skal peke på kritisk psykologi i dag er det blitt vanlig å vise til Latin Amerika som den regionen der kritisk psykologi har hatt størst reell innvirkning de siste tiårene. Et enestående eksempel er arbeidene til den spanskfødte Jesuittpresten og psykologen Ignacio Martín-Baró (1942-1989) som utviklet en *frigjøringspsykologi* inspirert av både Marx og den brasilianske pedagogen Paulo Freie sin kritiske pedagogikk for de undertrykte. Frigjøringspsykologi var et praktisk program for å hjelpe Latin Amerika sitt lidende folk der psykologien som hos Holzkamp skulle

ta utgangspunkt i de undertrykte sitt ståsted (Martín-Baró, Aron, & Corne, 1995). Martín-Baró (1995) utviklet blant annet et prinsipp om *concientización* som skulle være det fundamentale styrende prinsippet i en psykologs horisont i hans eller hennes arbeid. Psykologen må motvirke fremmedgjøring hos grupper og individer ved å hjelpe dem og kritisk forstå seg selv og deres virkelighet. Til nå har store deler av psykologien tatt for gitt at den individuelle bevisstheten skal være fremmedgjort. Problemet er at psykologien ikke tar for seg grunnforutsetningene for individets sosiale identitet – det vil si årsakene til at individet opptrer som det gjør – inkludert de mekanismene som blokkerer bevisstheten som nettopp får en person til å handle som "gal" eller "syk". Martín-Baró (1995) hevder at ingen terapeutisk behandling kan virkelig være vellykket om den ikke lykkes og gjeninnsette individet i den sosiale eller nasjonale konteksten det lever i. Problemet med å få gjennomslag for denne tankegangen er ikke først og fremst at psykologer ikke aksepterer premisset, problemet er snarere at de ikke makter å se hvordan de kunne satt det ut i livet gjennom deres daglige praksis. Denne innsikten er nok sørgelig aktuell også i dag for norske psykologer som til eksempel arbeider i første- eller andrelinjetjenesten innenfor det offentlige som den praktiske-pedagogiske tjenesten (PPT) eller barne- og ungdomspsykiatrien (BUP), og som selv føler seg fremmedgjort i et velferdssystem som krever diagnoser for å utløse rettigheter.

Postmoderne kritikk: Foucault sin betydning for kritisk psykologi

Den enkeltfilosofen som kanskje har hatt størst innflytelse i det 20. århundret på kritisk psykologi er etter mitt syn den franske filosofen Michel Foucault (1926-1984). Hevet over enhver tvil er hvert fall at Foucault (1994, 1999; 1995), som opprinnelig startet sin akademiske løpebane med nettopp psykologi, sine mange historiske undersøkelser av hvordan det mo-

derne subjektet har fått en objektiv karakter har gitt avgjørende bidrag til å forstå psykologiens fremvekst som en del av *de disiplinerende menneskevitenskapene*. Et viktig holdepunkt for å forstå Foucault sin unike tilnærming er at *makt* hos ham er å forstå som en altomfattende realitet som alle nødvendigvis må være bundet til for i det hele tatt å få status som et subjekt. På dette punktet bryter Foucault klart med ideologiforståelsen til marxismen der ideologi gjerne har blitt forstått som en form for “falsk bevissthet”² det opplagt gjelder å frigjøre seg fra. Hos Foucault er derimot frigjøring på sett og vis midlertidig avlyst, eller vanskeliggjort ved at man som kritisk psykolog må tilbake til skrivebordet for å forstå hvordan våre *subjekt-former* er kommet i stand historisk sett for i det hele tatt å kunne tenke seg en potensiell annen organisering av det bestående. Istedenfor å gå noe videre inn på Foucault her vil jeg heller gi en presentasjon av tre nyere klassikere innenfor kritisk psykologi fra 1980- og 1990-tallet som alle forsøker å videreutvikle Foucault sitt genealogiske blikk på det menneskelige subjekt og psykologien som en fortolkningsvitenskap av dette subjektet.

De tre verkene jeg vil trekke fram er Julian Henriques, Wendy Hollway, Cathy Urwin, Couze Venn og Valerie Walkerdine sitt arbeid *Changing the Subject: Psychology, Social Regulation and Subjectivity* første gang publisert i 1984, Kurt Danziger sitt verk *Constructing the Subject: Historical Origins of Psychological Research* fra 1990 og Nikolas Rose sin bok *Inventing Ourselves: Psychology, Power and Personhood* fra 1996. Det er ikke vanskelig å gjenkjenne Foucault sin signatur utfra titlene. Lovnadene blir dessuten mer og mer radikale om man skal ta titlene fullt på alvor. Det første verket *Changing the Subject* tar opp både feministisk, postkolonial og postmoderne kritikk. En fellesnevner er likevel

forsøket på å unngå dualistisk antagelser om individ og samfunn der makt står sentralt som det bindende elementet for å forstå formingen av subjektet i lys av ulike kunnskapsregimer. Tross Foucaults nyskapende studier av maktformasjoner hevder forfatterne at han manglet en mer avansert teori om subjektdannelse som de søker å bøte på med ved og utforske nærmere ulike deler av psykologiens kunnskapsområder fra utviklingspsykologiens mor-barn studier til moderne organisasjoner (Henriques, Hollway, Urwin, Venn, & Walkerdine, 1998). Eksempelvis Walkerdine i sitt kapittel tar for seg historisk hvordan utviklingspsykologien fra Jean Piaget til Margaret Donaldson har konstruert “det normale barnet” som et kunnskapsobjekt, som ender i en radikal spørsmålsstilling til dagens pedagogikk: Kan det faktum at så mange barn i det britiske skolevesenet i dag ikke tilfredsstiller standarden for normal utvikling ikke rent faktisk skyldes mangler ved barnet selv, men ved utviklingspsykologien? Problemene med å forandre subjektet har alltid vært knyttet til større spørsmål om frigjøring, både på et individuelt og kollektivt nivå, skriver forfatterne innledningsvis. Spørsmålet om “hvem vi er” er både knyttet til hukommelsen om hva vi har vært og til vår forestillingsevne om hva vi kan bli. Modernitets diskurs har gitt en del sekulære svar til disse ontologiske, metafysiske og etiske spørsmålene – såkalte grand narratives om hvor menneskeheten er på vei. Problemet er å ta tak i grunnleggende prinsippene for å finne nye veier å være på og skape mening ut av tilværelsen. Kulturanalyse, psykoanalyse og filosofi har ikke klart å unngå disse refleksjonene – forfatternes perspektiv er at psykologien bare kan fornye seg selv ved å gå i dialog med disse: et slikt engasjement vil og bør forstyrre psykologiens grunnleggende selvforståelse (Henriques, et al., 1998).

Danziger bringer Foucault sin interesse for historisitet for alvor inn i psykologien ved å granske de psykologiske vitenskapelige begreper sin genealogi, det vil si deres unike

2 Marx brukte angivelig aldri dette uttrykket selv om det ofte forbindes med marxistisk ideologiforståelse.

tilblivelseshistorie. Danziger argumenterer (influert av vitenskapsfilosofen Ian Hacking) for at psykologiens kategorier ikke er *naturlige objekter*, men kun har mening innenfor en historisk og sosial kontekst, eksempelvis 'subjektet' slik det fremstår i forskningslaboratoriet. I motsetning til fysikken må psykologiens studieobjekt alltid interageres med, det snakker tilbake til oss. I *Constructing the Subject* tar Danziger (1990) for seg det historiske opphavet til den eksperimentelle metoden innenfor psykologien slik den ble fremstilt som opphavelig hos Wundt. Danziger demonstrerer at det eksperimentelle designet som har sitt utspring i Wundt sitt forskningslaboratorium er historisk kontingent, det vil si at det kunne ha vært annerledes. En metodisk konsensus rundt den eksperimentelle laboratorieforskningen ble oppnådd ved et bestemt historisk øyeblikk som godtas som gyldig for all fremtid. En konsekvens er at man ikke lenger synes det var relevant å holde tritt med utviklingen utenfor disiplinen som kan være relevant for spørsmålet om metode. Ikke bare gjorde det at det blir oppfattet som umoderne å fatte interesse for hva som skjer innenfor filosofien og vitenskapsteorien, men andre relaterte felt ble behandlet med samme forakt. Nyere utvikling i historie- og samfunnsvitenskapene er oversett, selv om noen av disse utviklingstrekkene er potensielt av enorm betydning for vår oppfatning av psykologisk forskning (Danziger, 1990). Psykologien opererer i dag ut fra de samme metodiske normer som utkrystalliserte seg omtrent for ett og et halvt århundre siden. Det som er blitt kalt en *konsolidering* av disiplinen, utviklet seg i virkeligheten til å bli *fossilisering*, som ikke har tjent psykologien, beklager Danziger seg.

Det siste verket jeg vil trekke fram som direkte inspirert av Foucault er Roses *Inventing Our Selves* fra 1996. Denne boken var en øyeåpner når jeg første gang leste den da jeg gikk på psykologistudiet. Det radikale grepet Rose (1996) gjør, til forskjell for den offisielle psy-

kologihistorien man lærer på introduksjonsstudiet i psykologi, der de ulike skoleretningene avløser hverandre fordi man har kommet et steg nærmere sannheten, er å vise hvordan psykologien vokser fram i det 20. århundret som en *styringsvitenskap*. En styringsvitenskap som er svært nyttig for staten i det Rose kaller for avanserte liberale demokratier for å nå borgerne uten at det føles som inngripen og overtramp i deres liv. Man styrer mest mulig effektivt gjennom individet og ikke på tvers ved at borgernes frie valg sammenfaller med statens interesser. Det Foucault (1978) kaller for *governmentality* ('government' og 'mentality' smelter sammen). Rose (1996) plasserer dermed psykologien som en helt sentral bestanddel i det moderne politiske landskap, og gjør psykologien til en viktig brikke for nyliberalismens gjennomslag i Vesten, deriblant Norge. Radikaliteten i dette er ikke imidlertid at dette er noe kritisk i seg selv – at psykologien er en undertrykker. Nei, radikaliteten er at dette skjer av nødvendighet. Tvingen om å være et psykologisk subjekt er en forutsetning for å være et autonomt subjekt. Mot slutten av sin neste bok om psykologi, *Governing the Soul*, så skriver Rose (1999) at å tenke seg et alternativ, en utside til denne sosiale virkeligheten understøttet av psykologi og andre psyteknologier blir intet mer enn et rent tankeeksperiment. Psykologien er kort og godt blitt verdensveven hvor vi lever vårt liv.

Fremtredende retninger i dag

Jeg har forsøkt å foreta en gruppering av de dominerende retningene innenfor kritisk psykologi i dag. Kritisk psykologi rommer blant annet *marxistisk inspirert samfunnspsykologi* i USA der Edward Sampson (1983), Tod Sloan (1995) og Isaac Prilleltensky (1997) har vært toneangivende størrelser de siste tiårene. En delvis overlappende variant av kritisk psykologi finner vi blant *aksjonsforskere* deriblant Maritza Montero (2009) i Venezuela som viderefører arven fra Martín-Baró og *hverdagslivs-*

intervensjoner inspirert av Holzkamp som Ole Dreier (2008) i Danmark som interesserer seg hovedsakelig for terapeutiske intervensjoner i klientenes dagligdagse omgivelser. En annen viktig retning innenfor kritisk psykologi tar i bruk *psykoanalysen* aktivt som et kritisk redskap for å studere subjektivering og ulike former for passivitet i samtiden som Ian Parker (1997) i Storbritannia og Jan De Vos (2010) fra Belgia, og en avart av dette kalles for *psykososiale studier* som blant annet utøves av Stephen Frosh (2003; 2008) i Storbritannia der psykologi kombineres med andre fag som kjønnsstudier, kulturanalyse og sosiologi. Allerede nevnt er mer direkte Foucault-inspirerte tverrfaglige governmentality-studier rettet mot “history of the present” der Mitchell Dean (2008) i Australia og Peter Miller (2009) i Storbritannia er sentrale navn (selv om de ikke er psykologer). I tillegg til mer *historisk-filosofisk* inspirerte Foucault-tilnæringer som gir kritiske perspektiv på psykologiens og selvets historie i USA og Canada der Rom Harré (1972) og tidligere nevnte Danziger og Hackling er viktige foregangsfigurer. En noe annen disiplin som hører inn under denne oversikten er *sosialkonstruktivismen* der den amerikanske sosialpsykologen Kenneth Gergen (1994) har vært det førende navnet spesielt på 1980- og 1990-tallet. Til slutt vil jeg nevne mer rendyrkede sosiologiske tilnæringer til den *den terapeutiske kultur* som tidligere nevnt kan forstås både som del av og på siden av kritisk psykologi hvor Eva Illouz (2008) i Israel er en ledende forsker. Denne listen er på ingen måte ment å være uttømmende. Det finnes åpenbart andre tradisjoner og navn som kunne vært tatt med. Det er opplagt mulig å gruppere kritisk psykologi annerledes, for eksempel ut fra psykologiens basaldisipliner, da som et kritisk vedheng til disse.

Dersom man nå sitter igjen lettere forvirret over hva kritisk psykologi egentlig er så er det ikke så rart. I intervjuboka *Critical Psychology: Voices for Change* (Sloan, 2000)

spørres en rekke ledende kritiske psykologer rundt om i verden om hva kritisk psykologi er og flere oppgir at det ikke er mulig å svare tilfredsstillende på det. Frosh (2000, s. 55) gir blant annet dette dekonstruerende svaret: “In a nutshell, critical psychology is not any specific thing. It is not there, it does not exist, it cannot be located or finally found. [...] It might even be an aspiration (‘Let us make a critical psychology’), but no-one can show what it is.” Et fremtredende trekk i dag synes å være at kritisk psykologi først og fremst forenes gjennom et politisk program framfor et epistemologisk program. I en lengre redaktørartikkel til et temanummer av *Annual Review of Critical Psychology* skriver Dafermos og Marvakis (2006, s. 10) eksempelvis at: “All these approaches converge on a political, rather than epistemological aim.” En fellesnevner er således at kritisk psykologer eksplisitt anvender psykologi for å jobbe for frigjøring og sosial rettferdighet, og motsetter seg bruk av faget som forsterker undertrykkelse og urettferdighet.

Denne samlende politiske dimensjonen er også til stede i to nyere programerklæringer om hva kritisk psykologi skal være fra en av de mest fremtredende kritiske psykologene i USA og Storbritannia. Prillelenskys (1999) kunngjøring for kritisk psykologi er slik: (1) Den samfunnsmessige status quo bidrar til undertrykkelsen av store deler av befolkningen, (2) Psykologi bidrar til å opprettholde status quo, (3) Samfunnet kan forandres og skape meningsfulle liv og sosial rettferdighet og (4) Psykologi kan bidra til mer rettferdige og meningsfulle måter å leve på. Programerklæringen til Prillelensky er bygd opp som et logisk kjede – gitt at samfunnet i sin nåværende form er undertrykkende og psykologien bidrar til det så er det riktig å endre psykologien for å endre samfunnet. Den nærliggende innvendingen man kan stille er til selve premissene: er samfunnet virkelig i så ille forfatning som han beskriver det, trengs det en revolusjon og er det virkelig slik at psykologien aktivt bidrar nega-

tivt? På den andre siden kan man tenke seg at mange psykologer vil være samfunnskritiske, men ikke nødvendigvis akseptere premisset om at psykologien har noen rolle i dette, og de kan det således være et mål og potensielt overvinne. Til slutt har jeg tatt med en alternativ programerklæring fra Parker (1999).³ Han angir i likhet med Prillelentsky normativt hva som bør være den kritiske psykologien sin oppgave ved å utpeke mer direkte faktisk felt for utforskning. Samtidig konstaterer han at vi er en del av det vi kritiserer, vi står ikke utenfor. Vi lever og produserer psykologi i forskjellige klasser og kulturer. Han angir at kritisk psykologi er: (1) å undersøke systematisk hvordan psykologiske teorier virker ideologisk og maktunderstøttende, (2) å vise hvordan alle utgaver av psykologi er kulturelt og historisk betinget, (3) å studere former for selvovervåkning og selvregulering i hverdagslivet, blant annet i den psykologiske kulturen utenfor academia og klinisk praksis og (4) å utforske hvordan hverdagslige aktiviteter kan gi motstand mot nåværende disiplinerte praksiser.

Del II: Framtiden for kritisk psykologi

“Tesman: – Om fremtiden! Men herre gud, den vet vi jo slett ingen ting om.

Løvborg: – Nei. Men der er et og annet å si om den allikevel.”

– (Ibsen, 1995, s. 104)

Jeg vil nå snu blikket fra fortiden og samtiden til fremtiden for kritisk psykologi som nødvendigvis vil involvere en mer spekulativ omgang med saksforholdene uten at man trenger å bli taus av den grunn. Hvis jeg nå først skal fremsette en *prognose* for fremtiden for kritisk psykologi vil jeg si det så sterkt som at “Framtiden er lys!” Begrunnelsen min er todelt. Dersom man mener at kritisk psykologi sin fremste

oppgave er å ha en kritisk funksjon overfor psykologiens ansvarsområde i samfunnet vil kritisk psykologi ha en viktig oppgave så lenge mainstream psykologi selv mener å ha en viktig oppgave. Tendens innenfor samtidpsykologien i Norge er vidstrakte ambisiøse visjoner på vegne av psykologien. President i Den norske psykologforeningen (NPF) Tor Levin Hofgaard sin åpningstale under Den 8. norske psykologikongressen 6. september 2011 med det megetsigende navnet “Krig og fred og sånn” er således illustrerende: “Psykologien er del av løsningen på fremtidens utfordringer på svært mange flere felt enn innen helse. Vi sier – se psykologiens potensial, ta den i bruk – til det beste for hele samfunnet. Både i nasjonal og i global sammenheng (Halvorsen, 2011).” Kort sagt: Så lenge mainstream psykologi selv sier at fremtiden er lys, er fremtiden lys for kritisk psykologi. En annen tilnærming til kritisk psykologi sin framtid er å spørre om det rent innholdsmessig behov for kritisk psykologis prosjekt i dag. Det mener jeg at det er om man for eksempel tar utgangspunkt i mye av selvfølelsesfilosofien som akkurat nå gjennomsyrrer populærpsykologien og deler av den kliniske psykologien. Den norske psykologspesialisten Guro Øiestad (2009, s. 13) åpner sin bok *Selvfølelsen* slik: “Uten selvfølelse stopper verden. Det menneskeskapt samfunnet ville gått fullstendig i stå uten selvfølelse inni menneskene. Grunnen er at det som foregår i våre indre verdener, bestemmer hva vi gjør i den ytre verden.” Tilsynelatende uskyldige og selvfølgelige psykologiske betraktninger rettet mot de store markedene “smugler” med seg bestemte forståelsesmåter og årsaksforklaring som står i tilnærmet diametral motsetning til Marxs (1992a, s. 20) berømte utsagn: “Måten å produsere det materielle liv på betinger den sosiale, politiske og åndelige livsprosess i det hele tatt. Det er ikke menneskenes bevissthet som bestemmer deres tilværelse, men det er omvendt deres samfunnsmessige tilværelse som bestemmer deres bevissthet.” De grunn-

3 Parkers programmatisk artikkel er også oversatt til dansk og trykt i *Nordiske Udkast*, 26(2), ss. 33-49.

leggende oppfatningene i mainstream psykologi og kritisk psykologi står med andre ord langt fra hverandre i dagens kulturelle klima. En ting er likevel behovet for kritisk psykologi, noe annet er gjennomslagskraften.

Tre sentrale utfordringer for framtiden Arven fra Marx

Den første utfordringen for kritisk psykologi jeg reiser angår forholdet mellom vitenskap og politikken og mer spesifikt hva slags rolle Marx og marxistisk ideologianalyse skal ha. Selv om langt på vei alle kritisk psykologer i dag ville kalle seg selv *marxister* er arven etter Marx, eksempelvis at målet ikke bare er å forstå verden, men å forandre den, fortsatt veldig framtreddende. Dette reflekteres også i begrepsbruken og tankesettet innenfor kritisk psykologi som blant andre Austin og Prilleltensky (2001, s. 75) tidligere har konstatert: “The concepts of oppression and emancipation are at the core of critical psychology.” Dersom man skal leve opp til en kritisk etos må man stille et selvkritisk spørsmål til denne praksisen: Er å være *tro* mot Marx i dag egentlig i *tråd* med Marx? En tilsvarende problemstilling er også mulig å konstruere i forvaltningen av arven etter Holzkamp (1992) som anmodet forskere om å begi seg vekk fra studiet av det universelle-lovmessige til studiet av det individuelle og kontingente der man skulle ta subjektet sitt ståsted. En nyere etterfølger av Holzkamp, Ernst Schraube (2000, s. 46), skriver til eksempel om kritisk psykologi at: “Rather than from an external perspective, critical psychology takes up the *standpoint of the subject*.” Man må spørre seg om dette er en evig gyldig formel for kritisk arbeid eller om kritisk psykologi risikerer å bli *ukritisk* om den blindt støtter opp under frigjøringsprosjekt, som myndiggjøringsbevegelser innenfor psykisk helsevern. Jeg skal gi et eksempel.

Brukermakt har vært veldig i vinden innenfor mange områder, etter hvert også psy-

kisk helsevern.⁴ I *Tidsskrift for Norsk Psykologforening* var det i forfjor en lengre debatt om dette, og det kom da til en klinsj mellom psykoanalytikerens Siri Gullestad (2010) og brukere (Klunderud, 2010; Volden, 2010) når Gullestad ikke ville gå med på at klienten alltid kunne vite best i psykoanalytisk eller psykodynamisk behandling – det strider mot den grunnleggende ideen til psykoterapi slik hun ser det. Den kritiske psykologien vil her typisk følge brukeren mot den man oppfatter som makta som taler, men jeg synes faktisk det er Gullestad som utviser kritisk sans når hun stiller spørsmål ved det formålstjenlige ved dette. Hun forblir tro mot psykoanalysen eller psykodynamisk terapi som hun vet fra erfaring virker, ikke en politisk motivert bevegelse som går ut på å øke brukerinnflytelse – og makt. Fra et mer overordnet ståsted er det mulig å betrakte brukermakt som noe tvetydig. På den ene siden har det bevegelsen utvilsomt vært viktig for å vinne fram for enkeltmenneskets rett til å bli hørt innenfor psykiatri og psykisk helsevern, på den andre siden kan man undre seg om den også ikke blir del av en nyliberal bevegelse der den enkelte bruker vil søke autonomi og selvbestemmelse ut fra et tomt løfte om myndiggjøring, og utviser dyp skepsis mot alle paternale strukturer (se f.eks. Clarke, 2005). Det må ikke være noen motsetning her, men jeg forsøker å vise at det å ta de antatt undertryktes parti ut fra et pre bestemt tankesett (slik man kan tolke utsagnet fra Schraube) ikke for enhver pris er hensiktsmessig. Fraværet av eksterne perspektiv og trofasthet til subjektet sitt ståsted er nødvendigvis ikke alltid et godt utgangspunkt for kritisk tenkning. Til syvende og sist mener jeg det primære må være å foreta en kritisk undersøkelse av de betingelser man opererer under, inkludert ens eget prosjekt, selv om det risikerer å gå mot antatte maktnekbrytende strømninger innenfor psykologien.

4 Begrepene ‘myndiggjøring’ og ‘brukermakt’ kan oversettes med ‘empowerment’.

Et annet moment i forhold til et ferdig marxistisk program der kritisk psykologi handler om å bekjempe undertrykkelse og sosial urettferdighet er geografisk og historisk kontekst. Snart foreligger et nytt temanummer av *Annual Review of Critical Psychology* som omhandler kritisk psykologi sine utfordringer rundt om i verden i dag. Min artikkel – “Doing Critical Psychology in a State of Affluence” – spør om grunnlaget for en slik kritisk praksis egentlig er til stede i Norge som av FN i flere år på rad er kåret til “verdens beste land å bo i” (Madsen, forthcoming). Naturligvis er ikke sosiale forskjeller eller skjult ekskludering av minoriteter utradert i Norge heller, men poenget mitt er at det kanskje virker mindre faglig forankret og desto mer ideologisk å insistere på at dette er psykologiens viktigste oppgave, sammenlignet med f.eks. Latin Amerika som har mer reell faktisk undertrykkelse av enkeltgrupper og individ. Jeg mener ikke at kritisk psykologi blir overflødig, men kanskje man må finne andre anvendelsesområder også, og her antyder jeg at rike mennesker med mye fritid lett blir dekadente og vikler seg inn i ulike selvstyringsprosjekter for en bedre helse etc. – med andre ord studier av den terapeutiske kulturen. Hvis derimot kritisk psykologi forblir tro mot en marxistisk inspirert logikk som utelukkende omhandler undertrykkelse og rettferdighet i Norge risikerer den å gjøre seg selv unødig sekterisk og irrelevant.

Erfaringer fra kritisk praksis i Norge

“The conceptualization of politics as the domain of politicians is shortsighted.”

– (Teo, 2005, s. 183)

Så har jeg også gjort meg noen erfaringer fra å synliggjøre kritisk psykologi i det faglige og offentlige ordskiftet i Norge. En ting jeg har erfart er at å komme med budskapet om “Psykologien er politisk” ikke er helt enkelt. Man blir fort oppfattet som en ideologisk opp-

vigler som kommer trekkende med det ‘politiske’ inn i psykologien fra utsiden. Jeg har tatt med sitat fra en debatt om psykologiens samfunnsansvar (se Madsen, 2009) med førsteamanuensis fra Universitetet i Stavanger Torgeir Hillestad (2009, s. 495) i *Tidsskrift for Norsk Psykologforening* som skriver: “han [undertegnende] ... framstå[r] som sosiolog og en slags politisk emissær i stedet for psykolog.” ‘Emissær’ brukes vanligvis om en predikant som er sendt ut av en religiøs bevegelse for å forkynne til lekmenn. Et annet eksempel er en diskusjon om psykologiens samfunnsinnflytelse i ukeavisen *Dag og Tid* med fagsjef i NPF Anders Skuterud (2010, s. 32): “Madsens viktigste bidrag er hans påpekning av psykologiens mulige politiske konsekvens, og at det er viktig å dvele ved psykologenes ideologiproduserende potensial.” Underforstått forfektes det her en forestilling om nøytralitet der psykologien bare potensielt kan bli politisk i det øyeblikket den blir til ideologi. Gitt et premiss om at psykologien i utgangspunktet er nøytral vil kritisk psykologi sitt prosjekt fort bli oppfattet som både autoritært og illiberal. Psykologiens samfunnsrolle ble også debattert i den norske avisen *Klassekampen* der blant annet psykologen Jørn Hokland (2011, s. 19) skrev følgende motinnlegg:

Også psykologer ser kritikkverdige forhold og engasjerer seg i offentlig debatt. Men det verken kan eller bør bli noe mål at alle psykologer skal ha samme politiske overbevisning som Vetlesen, Madsen, eller meg. Og enda mindre bør det bli noe mål at psykologer skal misbruke sin posisjon til å manipulere mennesker i livskrise. Tvert om, slik sofisme skal motarbeides. At Vetlesen ikke skjønner bedre er tilgjengelig – han er bare filosof. Men Madsen er også psykolog og burde vite bedre. Norsk Psykologforening har tilsluttet seg “Etsiske prinsipper for nordiske psykologer”, som sier at “Psykologen deltar ikke i aktivitet som sikter mot at man med fysiske eller psykiske tvangsmidler (indoktrinering, “hjernevask”, tortur) presser noen til å avsløre, fornekte eller endre eget eller andres livssyn, politiske, religiøse eller etiske overbevis-

ninger og forsøker aktivt å hindre at psykologisk kunnskap blir anvendt i slike aktiviteter.” For egen del er dette herved gjort. Madsen burde lese foreningens retningslinjer, og skrive færre bøker.

Jeg skal innrømme at jeg ble lettere oppgitt av retningen denne debatten tok, og som vi skrev tilbake så er det slettes ikke dette vi etterlyser og vi mener bestemt at en terapeut bør ha mest mulig liberalt sinnelag enten det nå gjelder klienters livsførsel, seksuelle legning eller politisk orientering. Betraktet litt på avstand kan jeg likevel forstå mine meningsmotstandere sin skepsis. Hokland har jo i og for seg rett i at kritisk psykologi sitt prosjekt er å frigjøre folk, selv om metodene neppe vil være så dramatiske. Kanskje er det derfor nødvendig å innføre et tilsvarende skille som det den belgiske politiskere tenkeren Chantal Mouffe (2005) gjør mellom det hun kaller for *det politiske* og *det førpolitiske*. Det politiske beskriver den variasjonen av politiske partier og stemmepreferanser som til enhver tid eksisterer i samfunnet og blant befolkningen, mens det førpolitiske er det som legger rammene for politikken – inkludert konstitueringen av det sosiale subjektet. Hva psykologer stemmer ved politiske valg er slik sett ikke spesielt interessant, men hvordan de gjennom sitt virke daglige virke som psykologer er med på å forme grunnlaget for politikken er i høyeste grad det. Kritiske psykologer kan ikke være likegyldige til det kulturelle offentlige klimaet de selv opererer i, og forsøker å få til endringer i, og da er det en utfordring å skape en forståelse av det sosiopolitiske rammeverket som noe utover nøytral vitenskapelige funn på den ene siden og politikk i form av private valg og preferanser bak lukkede forheng og dører på den andre siden.

Nærhet eller distanse?

Den siste utfordringen jeg vil ta opp er spørsmålet om hvorvidt kritisk psykologi skal innordne seg som en del av mainstream psyko-

logi eller stå på utsiden. Jeg har tatt med et humoristisk, men skarpsindig sitat fra Parker (2007, s. 140) som fanger inn denne problemstillingen: “Many academic departments are run like seaside zoos, and there is sometimes now a hope that at least one, and preferably no more than one, ‘critical psychologist’ will be attracted and hired.” Ved å ha bare ett eksemplar av arten kritisk psykolog har man det kritiske alibiet i orden, samtidig som man unngår at de formerer seg og blir flere. Nærhet eller distanse er et av samfunnskritikkens evige dilemma. Hvor lang distanse er “kritisk distanse”? Hva slags kritikk er mulig fra fjernt og nært? er spørsmål som den amerikanske filosofen Michael Walzer (2002) stiller i sin bok *The Company of Critics* uten å gi noen definitive svar. Denne problemstillingen går på mange måter utover psykologien. I disse dager forsøker man i Norge å gjenreise *dannelsesbegrepet* i høyere utdanning (Bostad et al., 2009; Hagtvet & Ognjenovic, 2011), og her har blant annet min egen vertsinstusjon Senter for vitenskapsteori markert seg ved at vi har fått etablert egne dannelsesemner ved Universitetet i Bergen (2012). Å argumentere for verdien av dannelses er egentlig forholdsvis ukomplisert. Det vanskelige spørsmålet er om det vil gi ønsket effekt på de ulike studieretningene, eller blir man en nyttig idiot som rektorer og andre universitetsledere kan smykke seg med i festtaler? For å ta et annet aktuelt eksempel. Senere i år skal jeg være gjesteredaktør av et temanummer om kritisk psykologi av *Tidskrift for Norsk Psykologforening*. Jeg føler meg helt trygg på at innholdet blir bra med mange dyktige bidragsytere og gode artikler, men jeg er absolutt ikke trygg på hva den langsiktige konsekvensen av dette temanummeret vil bli. Vil det føre til forandringer? Vil studentene blir inspirert til å stå på barrikadene og kreve et nytt pensum? Eller vil det skje lite bortsett fra at profesjonens forsvarere og arkitekter i fremtiden lett kan riste av seg kritikk ved å peke på dette nummeret å si: “Joda vi

er kritiske. Se hva vi trykker i vårt offisielle medlemsblad.” Jeg er redd det siste scenariet er minst like sannsynlig som det første. Men skulle alternativet være så og ikke forsøke å formidle kritisk psykologi til majoriteten av norske psykologer? Eksilet kan være et fint sted å være, men det fører samtidig lett til at man for en lett dystopisk virkelighetsbilde og romantiserer outsiderposisjonen sin. Kritisk psykologi bør hele tiden sørge for å være der mainstream psykologi er. Det utelukker naturligvis ikke at man har sine egne journaler, konferanser, samarbeidsrelasjoner og ulike forum etc. slik man har sett av konsoliderende aktivitet innenfor feltet bare de siste tiårene. Bare så lenge det ikke blir en klubb for de spesielt interessert der man er fornøyd så lenge man treffer likesinnede.

Kan psykologi noen gang bli en kritisk disiplin?

Siden vi nå engang bedriver kritikk er i og for seg det fundamentale selvkritiske spørsmålet om psykologi egentlig noen gang kan bli en kritisk disiplin, og kritisk psykologi dermed få et bredere gjennomslag. Rose (1999) viser eksempelvis overbevisende at fremveksten av psykologien gjennom det 20. århundret først og fremst skyldes at den er en meget nyttig teknologi for staten sin nyliberale formel for styring. Dersom den skal bli mer kritisk er det vanskelig og ikke tenke seg at det må gå på bekostning av *nytt* i form av dens anvendelsesområder og utstrekning, ikke ulikt et energikonstansprinsipp. Og Kvale (1992) skrev i sin tid om den postmoderne samtidspsykologien at den minnet han om en *amøbe*, det vil si en organisme som ikke har noen klart definert kjerne og hvis fremste egenskap er evnen til å formere seg og overleve i skiftende omgivelser. Nå er naturligvis både Rose og Kvale sine observasjoner først og fremst historisk-kontingente betraktninger av psykologien, slik at vi må legge til grunn at psykologien kunne ha vært annerledes. Li-

kevel kan man innimellom være fristet til å spekulere om vi her ikke har å gjøre med mer universelle trekk ved psykologien som disiplin som samtidig forklarer dens enorme suksess i det senmoderne, og avslører at det fremtidige gjennombruddet til kritisk psykologi er intet mer enn ren utopisk tenkning.

Konklusjon

Til tross for disse utfordringene og innvendingene vil jeg avslutningsvis konkludere med at jeg er relativt optimistisk med tanke på framtiden da potensialet for kritisk psykologi helt klart er tilstede slik jeg ser det fra en norsk kontekst. Denne optimistiske holdningen kan begrunnes både *innenfra* psykologifaget selv og *utenfor* disiplinens grenser. For det første er min erfaring at det finnes mange psykologer der ute som i dag selv erkjenner at de mangler et kritisk apparat for å forstå, utvikle en kritikk og til syvende og sist øve motstand mot ytre press (til eksempel krav om diagnoser eller evidens). Spesielt psykologer som arbeider i det kliniske feltet utenfor academia gir ofte uttrykk for en type avmakt, de opplever ikke at de har noen avgjørende bestemmelsesrett over de endringsprosesser som kommer til å prege deres praksis. For det andre er det mye som tyder på at kritiske studier av psykologisering eller den terapeutiske kultur eller simpelthen ulike fenomen og dimensjoner som angår fysisk og psykisk helse og uheld vil bli stadig mer sentralt i framtiden for i det hele tatt å forstå den moderne subjektiviteten. Kritiske psykologer gjerne i tverrfaglige samarbeid med andre disipliner har her helt klart viktige bidrag å gi.

I denne artikkelen har jeg gitt en fremstilling av kritisk psykologi som en retning av psykologien som går utover natur- versus humanvitenskapelige aksene i psykologien. En fellesnevner for kritisk psykologi i dag er kanskje at den heller har et generelt politisk prosjekt framfor en felles epistemologisk plattform. Til tross for en betydelig heterogenitet og viss fare for indre oppløsning har jeg argumentert for

at så lenge mainstream psykologi ser ut til å fortsette sin suksess og ekspansjon har kritisk psykologi helt klart en framtid rundt et sam- lende prosjekt. Avslutningsvis argumenterte jeg for at kritisk psykologi i framtiden i større grad må forbli tro til radikaliteten i kritikk framfor radikaliteten til et politisk program.

Referanser

- Austin, S., & Prilleltensky, I. (2001). Contemporary Debates in Critical Psychology: Dialectics and Syntheses. *Australian Psychologist*, 36(1), 75-80.
- Boring, E. G. (1957). *A History of Experimental Psychology* (2. utg.). New York: Appleton-Century-Crofts.
- Bostad, I., Arnøy, T. A., Dørum, O. E., Hagtvet, B., Rokne, B., Lindseth, A.,... Strand, R. (2009). Kunnskap og dannelse for et nytt århundre. Innstilling fra Dannelsesutvalget for høyere utdanning (ss. 48).
- Clarke, J. (2005). New Labour's citizens: activated, empowered, responsabilized, abandoned? *Critical Social Policy*, 25(4), 447-463.
- Dafermos, M., & Marvakis, A. (2006). Critiques in Psychology – Critical Psychology. *Annual Review of Critical Psychology*(5), 1-20.
- Danziger, K. (1990). *Constructing the Subject: Historical Origins of Psychological Research*. Cambridge: Cambridge University Press.
- De Vos, J. (2010). *Psychologisation in times of globalisation. Psychological subjectivity in Late-Modernity*. PhD, Universiteit Gent, Gent.
- Dean, M. (2008). *Governmentality: power and rule in modern society*. London: Sage.
- Dilthey, W. (1894). Ideen über eine beschreibende und zergliedernde psychologie [Ideas about a descriptive and analytic psychology]. *Sitzungsbericht*, 2, 1309-1407.
- Dreier, O. (2008). *Psychotherapy in everyday life*. Cambridge: Cambridge Academic Press.
- Foucault, M. (1978). Governmentality. In G. Bur- chell, C. Gordon & P. Miller (red.), *The Fou- cault Effect* (ss. 87-104). London: Harvester Wheastheaf.
- Foucault, M. (1994). *Overvåkning og straff: det moderne fengsels historie* (2. utg.). Oslo: Gyl- dendal.
- Foucault, M. (1999). *Galskapens historie*. Oslo: Gyldendal.
- Foucault, M., & Schaanning, E. (1995). *Seksualite- tens historie I Viljen til viten*. [Halden]: EXIL.
- Fox, D., Prilleltensky, I., & Austin, S. (2009). *Critical Psychology: An Introduction* (2. utg.). London: SAGE.
- Frosh, S. (2000). In Praise of Unclean Things: Critical Psychology, Diversity and Disruption. I T. Sloan (red.), *Critical Psychology: Voices for Change* (ss. 55-66). London: Macmillan.
- Frosh, S. (2003). Psychosocial Studies and Psycho- logic: Is a Critical Approach Emerging? *Human Relations*, 56(1545-1567).
- Frosh, S., & Baraitser, L. (2008). Psychoanalysis and Psychosocial Studies. *Psychoanalysis, Cul- ture and Society*, 13, 346-365.
- Gergen, K. J. (1994). *Realities and relationships: soundings in social construction*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Gullestad, S. E. (2010). Brukermedvirkning er ikke løsningen. *Tidsskrift for Norsk Psykolog- forening*, 47, 547-549.
- Habermas, J. (1986). *Knowledge & Human Inte- rests*. Cambridge: Polity Press.
- Hagtvet, B., & Ognjenovic, G. (red.). (2011). *Dan- nelse*. Oslo: Dreyer.
- Halvorsen, P. (2011). – Ikke fred uten psykologi. Hentet 10.01. 2012, fra: <http://psykologfor- eningen.no/Foreningen/Nyheter-og-aktuelt/ Aktuelt/Ikke-fred-uten-psykologi/ %28lan- guage %29/nor-NO>
- Harré, R., & Secord, P. F. (1972). *The Explanation of Social Behaviour*. Oxford: Blackwell.
- Henriques, J., Hollway, W., Urwin, C., Venn, C., & Walkerdine, V. (1998). *Changing the sub- ject. Psychology, social regulation and subjec- tivity*. London: Routledge.
- Hillestad, T. M. (2009). Forfeilet psykologikritikk. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 46(5), 494-495.
- Hokland, J. (2011, 11.2.). En ny hjernevask?, *Klas- sekampen*, p. 19.
- Holzcamp, K. (1983). *Grundlegung der Psycholo- gie [Foundations of psychology]*. Frankfurt/M.: Campus Verlag.
- Holzcamp, K. (1992). On Doing Psychology Cri- tically. *Theory & Psychology*, 2(2), 193-204. doi: 10.1177/0959354392022007

- Holzkamp, K. (1998). Daglig livsførelse som subjektvidenskabeligt grundkoncept. *Nordiske Udkast*(2), 89-117.
- Horkheimer, M. (1937). Traditional and critical theory. I M. Horkheimer (red.), *Critical Theory. Selected Essays* (ss. 188-243). New York: Continuum.
- Ibsen, H. (1995). Hedda Gabler. I H. Ibsen (red.), *Samlede Verker Bind IV* (ss. 73-138). Oslo: Gyldendal.
- Illouz, E. (2008). *Saving the modern soul: therapy, emotions, and the culture of self-help*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Klein, D. B. (1942). Psychology's progress and the armchair taboo. *Psychological Review*, 49(3), 226-234. doi: 10.1037/h0060220
- Klunderud, A. G. (2010). Brukermedvirkning – et demokratisk prinsipp. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 47, 544.
- Kvale, S. (1992). Postmodern Psychology: A Contradiction in Terms? I S. Kvale (red.), *Psychology and Postmodernism* (ss. 31-57). London: Sage.
- Kvale, S. (2003). The Church, the Factory and the Market: Scenarios for Psychology in a Postmodern Age. *Theory & Psychology*, 13(5), 579-603.
- Madsen, O. J. (2009). Psykologi, samfunn og etikk. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 46(2), 144-152.
- Madsen, O. J. (forthcoming). Doing Critical Psychology in a State of Affluence. *Annual Review of Critical Psychology*.
- Martín-Baró, I. (1995). The Role of the Psychologist. I I. Martín-Baró, A. Aron & S. Corne (red.), *Writings for a liberation psychology* (ss. 33-46). Boston: Harvard University Press.
- Martín-Baró, I., Aron, A., & Corne, S. (red.). (1995). *Writings for a liberation psychology*. Boston: Harvard University Press.
- Marx, K. (1992a). Forord til Kritik av sosialøkonomien. I F. Engelstad (red.), *Det beste av Karl Marx* (ss. 19-22). Oslo: Pax Forlag.
- Marx, K. (1992b). Teser om Feuerbach. In F. Engelstad (red.), *Det beste av Karl Marx* (ss. 37-39). Oslo: Pax Forlag.
- Marx, K., & Engels, F. (1998). *The German ideology*. New York: Prometheus Books.
- Miller, P., & Rose, N. (2009). *Governing the Present*. Cambridge: Polity Press.
- Montero, M., & Sonn, C. C. (red.). (2009). *Psychology of Liberation*. New York: Springer.
- Mouffe, C. (2005). *On the political*. Abingdon: Routledge.
- Norges Forskningsråd. (2012). Fri prosjektstøtte (FRIPRO). Hentet 10.01. 2012 fra: <http://www.forskningsradet.no/servlet/Satellite?c=Page&cId=1226994096438&p=1226994096438&pageName=fripro%2FHovedsidemal>
- Ordnnett.no. (2012). 'Kritikk'. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Parker, I. (1997). *Psychoanalytic Culture: Psychoanalytic Discourse in Western Society*. London: Sage.
- Parker, I. (1999). Critical psychology: critical links. *Annual Review of Critical Psychology*, 1, 3-18.
- Parker, I. (2007). *Revolution in Psychology. Alienation to Emancipation*. Pluto Press: London.
- Pawlik, K., & Rosenzweig, M. R. (2000). Psychological science: Content, methodology, history and profession. I K. Pawlik & M. R. Rosenzweig (red.), *International handbook of psychology* (ss. 3-19). Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Prilleltensky, I. (1997). *The Morals and Politics of Psychology. Psychological Discourse and the Status Quo*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Prilleltensky, I. (1999). Critical psychology foundations for the promotion of mental health. *Annual Review of Critical Psychology*, 1, 100-118.
- Rose, N. (1996). *Inventing our selves: Psychology, power and personhood*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rose, N. (1999). *Governing the soul: The shaping of the private self* (2. utg.). London: Free Association Books.
- Sampson, E. E. (1983). *Justice and the critique of pure psychology*. New York: Plenum Press.
- Schraube, E. (2000). Reflecting On Who We Are in a Technological World. I T. Sloan (red.), *Critical Psychology: Voices for Change* (ss. 46-54). London: Macmillan.
- Skinner, B. F. (1976). *Walden Two Reissued*. New York: Macmillan.
- Skuterud, A. (2010, 10.12.). Velferdsstaten krever diagnoser, *Dag og Tid*, p. 32.

- Sloan, T. (1995). *Damaged Life: The Crisis of the Modern Psyche*. London: Routledge.
- Sloan, T. (red.). (2000). *Critical Psychology: Voices for Change*. London: Macmillan.
- Store Norske Leksikon. (2012). 'Vitenskap'. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Teo, T. (1999). Functions of knowledge in psychology. *New Ideas in Psychology*, 17, 1-15.
- Teo, T. (2005). *The critique of psychology: from Kant to postcolonial theory*. New York: Springer.
- Teo, T. (2012). Encyclopedia of Critical Psychology. Hentet 10.01. 2012 fra: <http://ecp.blog.yorku.ca/>
- Universitetet i Bergen. (2012). Dannelsesemner vår 2012. Hentet 14.01. 2012 fra: <http://www.uib.no/utdanning/studietilbud/dannelsesemner-vaar-2012>
- Volden, O. (2010). Motkreftenes siste krampetrekninger? *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 47, 542-543.
- Walzer, M. (2002). *The company of critics: social criticism and political commitment in the twentieth century* (2. utg.). New York: Basic Books.
- Wright, K. (2008). Theorizing therapeutic culture. Past influences, future directions. *Journal of Sociology*, 44(4), 321-336.
- Wundt, W. (1900-1920). *Völkerpsychologie* (Vol. 1-10). Leipzig: Engelmann.
- Øiestad, G. (2009). *Selvfølelsen*. Oslo: Gyldendal.